

Slobodanka DEKIĆ¹Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultetUDK
347.634(497.11)"2019"
316.362.1:305(497.11)"2019"

SUROGAT MAJČINSTVO U NEOLIBERALNOJ SRBIJI: DA LI AFROAMERIKANKA MOŽE DA RODI DETE IZ SRBIJE?

APSTRAKT Vest da će novi Građanski zakonik dekriminalizovati surogat majčinstvo u Srbiji, usvajanjem Zakona o rađanju za drugog, izazvala je burne reakcije javnosti. Tekst izdvaja tri dominantna diskursa koja su se kreirala o ovom pitanju: „nacionalistički” diskurs, koji je i inače dominantan u populacionoj politici Srbije; „ljudskopravaški” diskurs, koji surogat majčinstvo tumači u skladu sa članom 63 Ustava Republike Srbije i pravom na roditeljstvo; i jedan od radikalnijih feminističkih diskursa, koji surogat majčinstvo vidi isključivo kao legalizovanu formu ekstremnog nasilja nad ženama. Tekst zastupa tezu da dekriminalizaciju surogat majčinstva treba prvenstveno posmatrati kao izazov desničarskom narativu o tradicionalnoj, samoodrživoj i ekonomski stabilnoj porodici koja, u neoliberalnom sistemu, oslobađa državu odgovornosti da finansira i sprovodi javne socijalne politike.

Ključne reči: surogat majčinstvo, populacione politike, politike porodice, Srbija

U maju 2019. godine, objavljena je vest o mogućoj dekriminalizaciji surogat majčinstva u Srbiji, koje bi usvajanjem Građanskog zakonika bilo definisano u Zakonu o rađanju za drugog.² Surogat majčinstvo bi bilo omo-

1 E-mail: sbdekic@gmail.com

2 Do sada je surogat majčinstvo bilo zabranjeno članom 56 (tačka 25) Zakona o lečenju neplodnosti postupcima biomedicinskog oplodjenja. U prednacrtu Građanskog zakonika, surogat majčinstvo je definisano kao „Materinstvo u slučaju rađanja za drugog” (član 2272) u Knjizi 4 (Porodični odnosi), delu koji se odnosi na „Materinstvo i očinstvo u slučaju začeca uz biomedicinsku pomoć”. Građanski zakonik je i dalje u svom prednacrtu i dostupan je na sajtu Ministarstva pravde i državne uprave Republike Srbije. Kada je reč o nacrtu zakona o rađanju za drugog, navodi se da će se „nakon javne rasprave, uz posebno učešće i izjašnjavanje specijalizovanih stručnjaka iz različitih oblasti i profesija” zakonsko rešenje „rađanja za drugog” regulisati posebnim zakonom (Ministarstvo pravde i državne uprave Republike Srbije 2015, 569).

gućeno u dva oblika: kao delimično, odnosno „genetsko surogatstvo”, u kome se koristi genetski materijal jednog od „nameranih roditelja” (odnosno roditelja za koje surogat majka, ili „rodilja”, nosi trudnoću); i kao „gestacijsko”, odnosno potpuno surogatstvo, koje podrazumeva da se koristi reproduktivni materijal oba roditelja, koji se putem medicinski potpomognute oplodnje „ubacuje” u surogat majku koja zatim nosi trudnoću i rađa dete. U oba slučaja, dete nosi genetski materijal najmanje jednog od „nameranih roditelja” (što je obavezno prema članu 2277 Nacrta Zakona o rađanju za drugog),³ koji je/ su zakonski staratelj(i) deteta (Ministarstvo pravde i državne uprave Republike Srbije 2015, 569).

Zakon propisuje i obavezno sklapanje „ugovora o rađanju za drugog” između surogat majke i nameranih roditelja (član 2273 i član 2274 Nacrta Zakona o rađanju za drugog). Njime je predviđeno da je ovaj vid reprodukcije moguć isključivo u slučajevima kada je nemoguće dobiti dete prirodnim putem, odnosno nekim drugim vidom medicinski potpomognute oplodnje; ili u slučajevima kada postoji opasnost prenošenja teške nasledne bolesti, za šta nameravani roditelji moraju podneti dokaze sudu prilikom sklapanja ugovora. Surogat majka (koja prema jednoj od mogućih varijanti može biti i u srodstvu sa nameravanim roditeljima) mora imati saglasnost partnera (ukoliko ga ima) i medicinsku dokumentaciju koja pokazuje da je zdrava. Takođe, potrebno je da involvirane stranke (nameravani roditelji i potencijalne surogat roditelje/majke) prikažu da su se obratili „savetovalištu radi psihološke pripreme za surogat majčinstvo” (Ministarstvo pravde i državne uprave Republike Srbije 2015, 569).⁴ Ugovor takođe definiše i pitanje naknade za surogat majku. Prema nacrtu Zakona o rađanju za drugog, u Srbiji će biti praktikovan isključivo takozvani „altruistički” tip surogat majčinstva, koji zabranjuje novčanu naknadu za surogat majku, te dozvoljava isključivo nadoknadu za redovne troškove trudnoće i

3 Olga Cvejić Jančić, članica radne grupe koja radila na ovom zakonu i profesorka Pravnog fakulteta u Novom Sadu, naglasila je u jednom od svojih medijskih gostovanja da ukoliko su oba nameravana roditelja neplodna, neće moći da koriste surogat majčinstvo već usvajanje deteta (TV Prva 2019).

4 Olga Cvejić Jančić je tokom pomenutog medijskog gostovanja spomenula da bi „centri za biomedicinu”, kao i „privatne klinike i bolnice koje imaju dozvolu za biomedicinsku oplodnju”, mogli da budu posrednici između nameranih roditelja i potencijalnih roditelja (TV Prva 2019).

porođaja. Sud, koji overava ugovor, procenjuje da li je nadoknada „srazmerna” ovim troškovima ili nije, te u tom slučaju može i poništiti ugovor.

Roditelji su obavezni da preuzmu dete, „bez obzira na pol i osobine rođenog deteta”, kao i na to da li su još uvek u braku ili ne. Takođe, surogat majka je dužna da preda dete nameravanim roditeljima. Ukoliko ugovorne strane ne ispunе ove zakonske obaveze, „o predaji, odnosno preuzimanju deteta odlučuje sud” (Prednacrt Zakona o rađanju za drugog, član 2279; Ministarstvo pravde i državne uprave Republike Srbije 2015, 571). Trudnoća može biti prekinuta na zahtev nameravanih roditelja, ukoliko postoji mogućnost da se dete rodi „sa teškim telesnim ili duševnim nedostacima”, ili na zahtev surogat majke, ukoliko postoji opasnost po njen život (Prednacrt Zakona o rađanju za drugog, član 2281; Ministarstvo pravde i državne uprave Republike Srbije 2015, 571). Konačno, „ugovor o rađanju za drugog” mogu sklopiti državljani i državljanke Republike Srbije, ili osobe sa prebivalištem u Srbiji u dužini trajanja od najmanje tri (pet) godina. Ukoliko postoje „naročito opravdani razlozi”, ugovor može sklopiti i muškarac odnosno žena koja živi sama, i u tom slučaju koristi se njihov genetski materijal (Prednacrt Zakona o rađanju za drugog, član 2277; Ministarstvo pravde i državne uprave Republike Srbije 2015, 570).

Iako u fazi nacрта, Zakon o rađanju za drugog izaziva brojna pitanja i dileme. Ugovor, kao najvažniji i najizazovniji aspekt surogat majčinstva (van den Akker 2017) nije precizno definisan: ko ga sastavlja, i na osnovu kojih parametara? Gde prestaje ugovorom određena briga za dete tokom trudnoće, a počinje kontrola nečijeg života? Šta se dešava ukoliko surogat majka umre na porođaju? Šta ukoliko (uprkos Zakonu) nameravani roditelji odbiju da preuzmu dete – koliko može da traje postupanje suda, i gde je dete za to vreme? Dalje, Zakon predviđa „savetovanje” ugovornih strana o surogat majčinstvu, ali bez detaljnih informacija o tome ko i na koji način pruža ovu vrstu savetovanja, posebno imajući u vidu da je ova praksa do sada bila zabranjena u Srbiji. Pri tome, treba imati u vidu da je do sada bila organizovana samo jedna javna rasprava upravo o Knjizi četiri Građanskog zakonika, koja tretira porodične odnose, i između ostalih, sadrži i Zakon o rađanju za drugog.⁵

5 Prva javna rasprava, upravo o Knjizi 4 novog Građanskog zakonika, bila je organizovana još 2012. godine. Nakon toga, na zvaničnom sajtu Ministarstva pravde nije bilo novih objava za javne rasprave.

Cilj ovog rada je da predstavi osnovne diskurse i teme o surogat majčinstvu, identifikovane na osnovu medijskih sadržaja objavljenih tokom maja i juna 2019. godine. Oni će biti sagledani u odnosu na populacionu politiku koju sprovodi trenutna vlast u Srbiji, posebno imajući u vidu neoliberalni kontekst savremenog srpskog društva, u kome se socijalna i radna prava, te zaštita porodica sa decom, majki i trudnica sve više prepuštaju zakonima tržišta i samim porodicama, a sve manje su briga države i javnih politika.⁶ Dodatno, imajući u vidu specifičnosti društvenog fenomena surogat majčinstva koji u značajnoj meri decentrira tradicionalno shvatanje reprodukcije i porodičnih odnosa, posebno ću se osvrnuti na pitanja koja proizilaze iz surogat majčinstva, a koja su do sada izostavljena iz javnih diskusija o nacrtu Zakona o rađanju za drugog.

METOD I UZORAK

Dominantni javni diskursi i teme o surogat majčinstvu, objavljeni tokom druge polovine maja i juna 2019. godine, a koji su se bavili nacrtom Zakona o rađanju za drugog, identifikovani su i analizirani metodom analize sadržaja. Selekcija medijskih sadržaja urađena je preko pretraživača Gugl (Google), unošenjem ključnih reči „surogat majčinstvo”, dana 29. 07. 2019. godine. Na ovaj način selektovano je 12 tekstova objavljenih na sledećim onlajn medijima odnosno portalima: *Blic Online*, *Kurir*, *Srbija danas*, *Telegraf*, *Srbinfo*, *B92*, *021*, *Peščanik*, kao i dve TV debate, prikazane u okviru jutarnjeg programa na TV Pink i TV Prva.

Tekstovi su analizirani u odnosu na sledeće kategorije: vreme objavljivanja (obuhvatajući period od 20. maja, kada je vest o nacrtu Zakona objavljena, do 30. juna 2019); forma sadržaja u odnosu na žanr (vest, proširena vest, reportaža, intervju); izvor informacija (predstavnic/i radne grupe za izradu Zakona, ekspretkinje/i, predstavnici/ice nevladinih organizacija,

6 Cf. snimak 16. tribine u okviru ciklusa *Nije filozofski ćutati* na Filozofskom fakultetu u Beogradu, održane 30. maja 2019. godine pod naslovom „Od populacione politike do podrške porodicama”, na kojoj su govorili Mario Reljanović sa Instituta za uporedno pravo, Gordana Plemić, direktorka Udruženja „Roditelj”, Jelena Veljić, aktivistkinja Društvenog centra „Oktobar”, Miša Stojiljković, psiholog i novinar, i moderatorka prof. Smiljka Tomanović (Filozofski fakultet 2019); cf. Urdarević et al. 2019.

nameravani roditelji i surogat majke); i fokus teksta. Pored toga što vreme objavljivanja ukazuje na kratkotrajno interesovanje medija za ovu temu (već nakon prve sedmice juna ova tema nije više aktuelna u medijima), karakteristično je i to da većina tekstova ponavlja informacije o Zakonu koje su objavljene 2016. godine u reportaži dnevnog lista *Politika* (Petrović 2016). Shodno tome, fokus analize je bio na odabranim sadržajima koji su izbegli ponovljeno izveštavanje, odnosno koji predstavljaju paradigmatične primere medijske interpretacije surogat majčinstva i nacrtu Zakona – debata pod nazivom „Ko će sve moći da angažuje surogat majke u Srbiji?“, vođena tokom jutarnjeg programa TV Prva, u kojoj je učestvovala i jedna od članica radne grupe za izradu Zakona (TV Prva 2019); autorski tekst Vanje Macanović, „Kupujem–prodajem: decu, žene, materice“, objavljen na sajtu *Peščanik* (Macanović 2019); te već pomenuti tekst objavljen 2016. godine u *Politici*, „Građanski zakonik uvodi surogat materinstvo“, novinarku Aleksandre Petrović (Petrović 2016).

Analizom ova tri paradigmatična primera medijskog izveštavanja, utvrđeno je da u odnosu na surogat majčinstvo i mogućnost usvajanja nacrtu Zakona o rađanju za drugog dominiraju sledeće teme: *novčane nadoknade za surogat majke* (koliki su iznosi te naknade, te se isti porede sa cenom koju naplaćuju „Ukrajinke“); *moralnost odluke da se angažuje surogat majka* (da li je to „ispravni“ način da parovi bez dece dobiju „željeno potomstvo“, da li je moguće da žena koja rodi dete tako lako može da ga preda drugima na staranje, kao i da li su moguće zloupotrebe i kakve, itd.); *ko može biti nameravani roditelj* (pri tome se u ulozi „nameravanih roditelja“ vide prvenstveno heteroseksualni parovi iz Srbije, koji ne mogu prirodnim putem da imaju dece, a posebno „žene rođene bez materice“) (cf. TV Prva 2019). Konačno, tema kojoj je posvećeno najviše pažnje, jeste pitanje *genetske veze između deteta, nameravanih roditelja i surogat majke* (na koga će dete ličiti, čije gene nosi, da li je moguća veza bebe u stomaku sa surogat majkom, i konačno, pitanje „da li Afroamerikanka može da rodi dete iz Srbije?“).⁷ Ove četiri teme su interpretirane kroz tri međusobno isprepletena diskursa koja ćemo predstaviti u narednom poglavlju.

7 Ovo pitanje je postavio voditelj u emisiji „Ko će sve moći da angažuje surogat majke u Srbiji?“ (TV Prva 2019).

SUROGATSTVO U SRBIJI: GENETIKA, NOVAC I LJUDSKA PRAVA

Prvi, „nacionalistički” diskurs se uklapa u opštu nacionalističku paradigmu o populacionim politikama, dominantnim u Srbiji još od 80-ih godina prošlog veka.⁸ Osnovu ove politike čini kreiranje (i ponavljanje) mitologije o „beloj kugi” u Srbiji koja, pre svega, ima za posledicu smanjenje broja Srba u odnosu na Albance, što vodi ka gubitku državne teritorije, nacionalnog identiteta i slično (cf. Drezgić 2010). U raspravama o surogat majčinstvu, ovaj diskurs je bio vidljiv u načinu na koji su prvenstveno predstavnici i predstavnice radne grupe za izradu Zakona interpretirali/le temu ko može biti nameravani roditelj, pri čemu se insistira na heteroseksualnim parovima koji ni na jedan drugi način ne mogu da dobiju decu i na važnosti podizanja nataliteta u Srbiji; kao i temu genetskog nasleđa i „čistoće” deteta rođenog putem surogatstva, sa posebnim fokusom na potencijalno prenošenje genetskog nasleđa surogat majke na dete (i šta ako surogat majka nije pripadnica srpskog naroda).

Drugi diskurs, koji takođe kreiraju predstavnici i predstavnice pomenute radne grupe, jeste „ljudskopravaški”, koji se poziva na poštovanje Ustavom zagantovanog prava (član 63 Ustava Republike Srbije) da svi roditelji imaju pravo na slobodno odlučivanje o rađanju dece, kao i da ih država „podstiče” na rađanje dece i pomaže im u tome. U ovom ključu je interpretirana tema ko može biti nameravani roditelj, i u tom smislu se dekriminalizacija surogat majčinstva tumači kao ispunjavanje obaveze države prema parovima (ali, ne svim) i samcima (još uvek upitna kategorija) koji ne mogu da imaju decu prirodnim putem, ili putem drugih oblika biomedicinski potpomognute oplodnje.

Treći diskurs nose pojedine ženske i feminističke organizacije koje aktivno rade na suzbijanju nasilja nad ženama. On se prvenstveno može vezati

8 Za razliku od politika planiranja porodice, koje u fokusu imaju poboljšanje uslova za rađanje i stvaranje porodice, prvenstveno kroz jačanje socijalnih i ekonomskih mehanizama podrške ženama i parovima koji žele decu, populacione politike podrazumevaju direktan uticaj države na odluku parova da li će imati decu ili ne, kao i poduzimanje kaznenih i restriktivnih mera kada je u pitanju planiranje porodice. Dok se u prvom slučaju parovima ostavlja mogućnost da sami izaberu da li će imati potomstvo ili ne, u drugom je imanje dece postavljeno kao imperativ od strane države (cf. Drezgić 2010).

za temu novčanih naknada za surogat majke (koje su, prema samom nacrtu Zakona, altruističkog tipa), kao i za temu moralnosti odluke da se angažuje surogat majka. Prema ovoj interpretaciji, surogat majčinstvo je apsolutno nedopustivo, jer je reč o legalizaciji jednog od najgorih oblika nasilja nad ženama i trgovine decom – u njihovom fokusu nalazi se ugovor koji reguliše odnos i obaveze između „nameravanih roditelja” i surogat majke, kao i moguće manjkavosti tog ugovora i zloupotrebe koje proizilaze iz nejednako odnosa moći između ove dve ugovorne strane. Ovaj stav prati jednu od globalnih feminističkih struja koja ima radikalni stav ne samo po pitanju surogat majčinstva, već i biomedicinski potpomognute oplodnje uopšte. Zanimljivo je da se i ovaj diskurs poziva na poštovanje ljudskih prava, ali isključivo ženâ koje su potencijalne surogat majke, i za koje se pretpostavlja da su nižeg socijalnog i ekonomskog statusa. Prava drugih društvenih grupa, koje takođe imaju interes da kroz surogat majčinstvo ostvare porodicu – osoba sa invaliditetom ili LGBT osoba – ne spominju se u ovom diskursu.

„NACIONALISTIČKI” DISKURS O SUROGAT MAJČINSTVU

Iako je nacrt Zakona o rađanju za drugog već duži niz godina dostupan javnosti, medijsko interesovanje koje je bilo prisutno u maju 2019. treba prvenstveno vezati za aktuelne populacione politike u Srbiji. U martu 2018. godine, predsednik Republike Srbije Aleksandar Vučić upriličio je dramatično obraćanje naciji kako bi skrenuo pažnju građana i građanki na dva „ključna” državna problema: nisku stopu nataliteta i pregovore oko statusa Kosova, kao i na njihovu tesnu povezanost.⁹ U svom obraćanju, Vučić je poređenjem broja rođenih u pojedinim opštinama u Srbiji sa brojem rođenih u pojedinim opštinama na Kosovu (opet) skrenuo pažnju javnosti na veću stopu rađanja među Albancima, što vodi ka zaključku da se Srbija ne može na adekvatan način boriti za opstanak srpskog naroda na Kosovu, ukoliko „nas” nema. U skladu sa tim, Vučić je najavio niz mera za jačanje nataliteta u Srbiji, kojima je u fokusu (opet) obaveza žena da rađaju i budu majke, napominjući da ga ne interesuje „šta imaju da kažu razni feministički pokreti i slično” (cf. Srpska napredna stranka 2018).

9 Cf. govor predsednika Vučića, „Nizak natalitet ključni problem Srbije” (Srpska napredna stranka 2018).

Kako navodi Drezgić (2010), populacione politike su neminovno žensko pitanje, jer u svom fokusu imaju prvenstveno žene i kontrolu njihove seksualnosti (cf. Markens 2007). Vučićeva briga za opstanak srpskog naroda, kao i najavljene mere jačanja stope nataliteta, nisu novost. Njegove reči su samo nastavak pronatalitetne populacione politike koju Srbija sprovodi još od 80-ih godina prošlog veka, kada je prvi put u javnosti otvoreno pitanje niske stope rađanja među Sprkinjama, nasuprot „nekontrolisano” visokoj stopi nataliteta kod Albanci (Drezgić 2010, 15).¹⁰ Imajući u vidu da je nova rasprava o Zakonu o rađanju za drugog inicirana nakon Vučićeve najave mera jačanja nataliteta, može se zaključiti da se i dekriminalizacija surogat majčinstva javnosti predstavlja kao jedna od tih mera. Posebno se u medijskim nastupima članova i članica radne grupe naglašava potreba za ovim potezom, kao jednim načinom da se parovima koji ne mogu na drugi način da dobiju decu omogući dobijanje „željenog potomstva” (cf. Vilenica 2019). Jedno od suštinskih pitanja za medije u Srbiji bilo je pitanje genetske „čistoće” dece rođene putem surogat majčinstva. Pri tome, slika potencijalnih „nameravanih roditelja” brižljivo je kreirana i centrirana na „žene rođene bez materice” i parove koji ne mogu prirodnim putem da dobiju decu, kao jedine potencijalne korisnike/ice ovog Zakona.

Ovako redukovano predstavljanje surogat majčinstva i socijalnih aktera koji bi mogli da budu uključeni u njega, kao tek jednog od oblika biomedicinski pomognute oplodnje, koji će pomoći srpskim, heteroseksualnim parovima bez dece (i ženama rođenim bez materice) da dobiju potomstvo, odraz je već postojećeg nacionalističkog diskursa koji definiše populacionu politiku u Srbiji poslednjih decenija (Drezgić 2010). Međutim, važno je

10 Važno je napomenuti da se u medijima po ovom pitanju nije oglašavala Srpska pravoslavna crkva, niti je u medijskim diskusijama bio prisutan „verski” diskurs, koji je u populacionoj politici Srbije dominirajući još od 90-ih godina prošlog veka (Drezgić 2010). Takođe, na zvaničnom sajtu SPC, nije bilo nikakvih novih objava ili tekstova u kojima se osuđuje praksa surogat majčinstva. U periodu od 1. maja do 31. jula 2019. godine objavljen je jedan tekst koji ne tretira isključivo pitanje surogat majčinstva, već svih „ultraliberalnih” rešenja koje nudi nacrt Građanskog zakonika (eutanzija, zabrana fizičkog kažnjavanja dece itd.). Zanimljivo je da je u ovom tekstu stanovište Srpske pravoslavne crkve po pitanju surogat majčinstva gotovo identično sa stanovištem feminističkih, ženskih organizacija (cf. Eparhija sremska 2019).

naglasiti da surogat majčinstvo, na više različitih načina, suštinski podriva upravo tu tradicionalnu, konzervativnu viziju porodičnih vrednosti i odnosa, jer u surogat majčinstvu nema mnogo toga što bi moglo biti nazvano „prirodnim” ili „tradicionalnim”. Naprotiv, ono implicira revidiranje postojećih društvenih konvencija i granica „prirode” i „tradicije” ljudske reprodukcije. Pre svega, menja uobičajeno shvatanje majčinstva, razdvajajući ugovorom, overenim kod sudije, njegov „prirodni” aspekt, koji pripada surogat majci, i društveni aspekt, koji pripada nameravanoj majci (van den Akker 2017, 6). Roditeljstvo nema biološki aspekt, već samo socijalni. U tom smislu, surogat majčinstvo narušava tradicionalnu sliku porodice kao biološke kategorije i akcenat stavlja na njen socijalni aspekt. Drugi problem jeste sam čin reprodukcije koji se podrazumeva u surogatstvu. Tradicionalna, patrijarhalna reprodukcija porodice (a samim tim i nacije, cf. Drezgić 2010) bazirana je na heteroseksualnom seksu, koji rezultira trudnoćom, koja rezultira rađanjem novih pripadnika/ica porodice i nacije. Učešće treće (a moguće i četvrte) strane u čitavom procesu, koja može i da ne pripada „našoj” naciji (šta ako je Afroamerikanka ili Romkinja?) podiže talas strahova o genetskoj „čistoći” potomstva, te u tom ključu treba posmatrati jedno od dominantnih medijskih pitanja, „čije gene dete nosi?” No, čini se da „ljudskopravaški” diskurs pokušava da umiri ove strahove, jer dodatno učvršćuje granice i poželjnu sliku „nameravanih roditelja”, prema kojima država dekriminalizacijom surogat majčinstva ispunjava obavezu i omogućava im da ostvare svoje pravo da budu roditelji.

SUROGAT MAJČINSTVO KAO „LJUDSKO PRAVO”

Članica radne grupe za izradu Zakona o rađanju za drugog Olga Cvejić Jančić navodi da se usvajanjem ovog zakona omogućava ostvarivanje prava roditelja na zasnivanje porodice i roditeljstva (cf. TV Prva 2019), koje im garantuje član 63 Ustava Republike Srbije, u kome stoji: „Svako ima pravo da slobodno odluči o rađanju dece. Republika Srbija podstiče roditelje da se odluče na rađanje dece i pomaže im u tome” (Ustav Republike Srbije 2006, član 63). Opravdavanje Zakona o rađanju za drugog upravo ovim, Ustavom zagaranovanim pravom, zanimljivo je sa nekoliko aspekata. Ideja da svako ima pravo da slobodno odluči o tome da li će rađati decu ili ne implicira

pravo žene da slobodno odluči da li će rađati ili ne, a upravo se ovo pravo kontinuirano dovodi u pitanje nacionalističkom pronatalnom politikom koju Srbija dosledno sprovodi poslednjih decenija (cf. Drezgić 2010). No, u svetlu ovog Ustavom zagaranovanog prava, mnogo je intrigantnije pitanje koje nameće sâmo surogat majčinstvo: ukoliko *svako* ima pravo da slobodno odluči o rađanju dece, ko može da bude nameravani roditelj?

Za LGBT parove surogat majčinstvo je jedan od načina dobijanja dece. To posebno važi za gej muškarce, koji uz pomoć surogat majke imaju mogućnost da dobiju dete koje će imati genetsku vezu sa jednim od partnera. Lezbejski par takođe može koristiti surogat majčinstvo, tako da jedna od partnerki donira jajnu ćeliju, oplodenu uz pomoć donatora, dok druga partnerka nosi trudnoću.¹¹ Za transrodne osobe, mogućnost surogat majčinstva je još važnija, imajući u vidu da su trans osobe koje krenu u proces medicinske tranzicije suočene sa prinudnom sterilizacijom.¹² Uprkos tome, Zakon o rađanju za drugog ne spominje eksplicitno LGBT osobe kao potencijalne „nameravane roditelje”, ali ostavlja mogućnost za različite interpretacije člana 2277, koji navodi da surogat majčinstvo mogu koristiti muškarac i žena koji žive sami, ukoliko se pred sudom dokažu „naročito opravdani razlozi” koji nisu eksplicitnije objašnjeni u ovoj fazi nacрта teksta Zakona.

Osobe sa invaliditetom, posebno žene sa invaliditetom, jesu još jedna društvena grupa kojoj se Ustavom zagaranovano pravo na zasnivanje po-

11 Važno je pomenuti da je u martu 2019. godine Ministarstvo zdravlja Republike Srbije usvojilo izmenjeni Pravilnik o bližim uslovima, kriterijumima i načinu izbora, testiranja i procene davaoca reproduktivnih ćelija i embriona, čiji član 4, stav 3 navodi zabranu postupka za osobe koje imaju „anamnezu homoseksualnih odnosa u poslednjih 5 godina”. LGBT nevladine organizacije, kao i Poverenica za zaštitu ravnopravnosti, reagovali su ovim povodom u avgustu 2019. godine. Pravilnik, do sada, nije izmenjen, niti ima zvanične reakcije Ministarstva zdravlja po ovom pitanju (cf. Ministarstvo zdravlja Republike Srbije 2019).

12 Do januara 2019. godine, transrodne osobe u Srbiji koje su želele da izmene oznaku pola u svojim dokumentima, kako bi bila u skladu sa njihovim polnim i rodnom identitetom, bile su prinuđene da prođu kroz kompletnu medicinsku tranziciju, koja je uključivala i operaciju reproduktivnih organa koja podrazumeva sterilizaciju. Od 1. januara 2019. godine važi Zakon o izmenama i dopunama Zakona o matičnim knjigama, prema kome promena oznake pola u dokumentima nije uslovljena hirurškom operacijom, ali jeste hormonskom terapijom, koja takođe ima uticaja na reprodukciju.

rodice i roditeljstva konstantno dovodi u pitanje. Iako bi surogat majčinstvo predstavljalo mogućnost za neke od njih da dobiju decu, postavlja se pitanje ko će, i na osnovu kojih kriterijuma, procenjivati njihovu sposobnost da budu roditelji. Dosadašnja iskustva žena sa invaliditetom ukazuju na to da se, uprkos potpisanoj i ratifikovanoj Konvenciji UN o pravima osoba sa invaliditetom, pravo na brak i porodicu konstantno krši (Čarević Mitanovski i Milanović 2015). Žene sa invaliditetom koje su zahtevale medicinski potpomognutu oplodnju bile su odbijene od strane klinika (ibid., 7) iako član 23 pomenute Konvencije UN uključuje „pristup pomoćnim reproduktivnim tehnologijama” (ibid., 12). Iskustvo jedne od učesnica u istraživanju Čarević Mitanovski i Milanović potvrđuje ovaj zaključak:

„Razmišljali smo o veštačkoj oplodnji, skupili smo oko 3000 evra i hteli da '99. – 2000-e uradim telesnu oplodnju, međutim, nijedna klinika nije htela da me primi jer sam u kolicima, jer sam osoba sa invaliditetom i zato što je svako kod koga bih otišla rekao da nisam normalna i da ne mogu sebe da gledam, a kamoli dete, iako sam ja imala od neurologa odobrenja da to mogu bez problema i da ću bez problema izneti trudnoću” (ibid., 20).

Konačno, kada razmatramo pitanje ko može biti nameravani roditelj, odnosno ko ima pristup surogatstvu kao metodi dobijanja potomstva, izuzetno je važno imati u vidu socio-ekonomski status osoba uključenih u ovaj proces, te odnose moći koji iz njega proizilaze. Prema dosadašnjim istraživanjima o surogat materinstvu (van den Akker 2017; Field 1990; da La Hougue and Roux 2016), „nameravani roditelji” su obično pripadnici/ice više srednje, ili bogate klase, obrazovani, između 30. i 40. godine života. Surogat majke su, nasuprot tome, mlađe, pripadnice niže srednje ili siromašne klase, slabijeg obrazovanja ili potpuno neobrazovane (van den Akker 2017, 232–233). Ovakav, izrazito nejednak odnos socio-ekonomske moći, prenosi se i u ugovor između nameravanih roditelja i surogat majki, koji predstavlja osnovu čitavog procesa surogatstva.

Međutim, pitanje ko (ne) može biti nameravani roditelj, iz ugla „ljudsko-pravaškog” diskursa, nije bilo postavljeno na ovaj način. Organizacije civilnog društva, posebno one koje se bave zaštitom prava LGBT osoba i osoba sa invaliditetom, nisu se oglašavale, niti javno iznele svoj stav o mogućnosti de-

kriminalizacije surogat majčinstva, te značaju koji bi takva odluka imala za LGBT zajednicu i osobe sa invaliditetom u Srbiji. Pitanje socio-ekonomske nejednakosti, kao i moguće ekonomske eksploatacije siromašnih i neobrazovanih žena bilo je postavljeno od strane pojedinih ženskih, feminističkih i levičarskih organizacija, koje su surogat majčinstvo, kao i Zakon o rađanju za drugog, osudile kao pokušaj legalizacije jednog od najgorih oblika nasilja nad ženama (Macanović 2019). Imajući u vidu da brojne ženske i feminističke organizacije u svetu imaju vrlo negativan stav po pitanju surogat majčinstva, lobirajući za njegovu zabranu, važno je predstaviti i ovaj, treći diskurs koji se o surogat majčinstvu formirao u Srbiji 2019. godine.

SUROGAT MAJČINSTVO KAO „ŽENSKO PITANJE”

Reakcija pojedinih ženskih organizacija u Srbiji na najavljeni usvajanje Zakona o rađanju za drugog bila je izrazito negativna, ali i zasnovana na argumentima koje bi ozbiljna javna rasprava o ovom pitanju u budućnosti morala da uzme u obzir. Osuda surogat majčinstva kao „legalizacije kupoprodaje beba”, nasilja nad ženama, i posebno, kao dodatnog vida ekonomske i socijalne eksploatacije žena slabijeg i siromašnog imovinskog stanja (Macanović 2019), oslanja se na stanovište koje još od 1985. godine zastupa globalna inicijativa za zakonsku zabranu surogat majčinstva, odnosno mreža organizacija FINRRAGE (*Feminist International Network of Resistance to Reproductive and Genetic Engineering*) (Spallone 1989, 1). FINRRAGE osuđuje i ostale oblike biomedicinskih tehnologija reprodukcije, jer „uništavaju fizički integritet žene ... i uništavaju žensku borbu za kontrolu nad sopstvenom reprodukcijom” (ibid.).

Insistira se na stanovištu da je surogat majčinstvo, pre svega, profitabilan biznis koji vode specijalizovane agencije i klinike, a koji počiva na eksploataciji siromašnih žena iz zemalja Trećeg sveta. „Reproduktivni bordeli” koji postoje u zemljama poput Tajlanda ili Indije, u kojima se žene drže u zatočeništvu po devet meseci, noseći bebu za „nameravane roditelje” (obično bogate belce), nisu fikcija, već jeziva realnost (de La Hogue and Roux 2016, 1–3). Nejasni ili nepostojeći ugovori između surogat majke i nameravanih roditelja omogućavaju razne zloupotrebe, kao na primer situacije da roditelji ne preuzmu dete od surogat majke, jer ne zadovoljava „standarde”. Upravo

je takav bio slučaj dečaka Gamija (Gammy), rođenog od strane surogat majke na Tajlandu. Roditelji, poreklom iz Australije, odbili su da ga uzmu jer je rođen sa Daunovim sindromom – uzeli su sestru bliznakinju, koja je rođena zdrava (ibid., 7). Pojedini slučajevi surogat majčinstva otvaraju i pitanje potencijalnog incesta.¹³

Zanimljivo je pak da se zagovornice kriminalizacije surogat majčinstva u svojim argumentima i insistiranju na biološkom shvatanju porodičnih odnosa često poklapaju sa stavovima konzervativnih krugova, navodeći kao jednu od negativnih posledica surogatstva i narušavanje „tradicionalnih” porodičnih odnosa (cf. Markens 2007). De La Og (Claire de La Hogue) i Ru (Caroline Roux) tako napominju da dete dobijeno surogat majčinstvom može imati čak šest roditelja: genetsku majku, genetskog oca (koji doniraju svoj reproduktivni materijal), surogat majku (koja nosi dete), njenog partnera, te nameravane roditelje (de La Hogue and Roux 2016, 5). Postavlja se pitanje da li je u interesu deteta „da pet ili šest odraslih osoba” tvrde da imaju roditeljsko pravo nad njim? Kako će se dete odrediti prema svom nasleđu i identitetu, ukoliko ne zna ko su njegovi/njeni roditelji? (ibid.).

Nasuport ovim radikalnim stavovima stoje stavovi takozvane „liberalne” struje među feminističkim organizacijama, koja surogat majčinstvo ne vidi nužno kroz prizmu nasilja i eksploatacije, ukoliko se sama praksa strogo zakonski kontroliše (Markens 2007, 17). Pretpostavka je da svaka žena ima pravo da odluči kako će koristiti svoje telo:

„Činjenica da surogat majka ne postaje majka u društvenom smislu slična je izboru koji imaju mnogi muškarci i očevi, da li će se brinuti o detetu ili ne. To je izbor, baš kao i onaj da li će imati abortus, ili neće uopšte rađati” (van den Akker 2017, 42).

Zanimljivo je da upravo ovakav stav dele mnoge surogat majke, koje svoju odluku pravdaju slobodom izbora da svoje telo koriste onako kako žele (cf. Markens 2007).

13 Takođe, u Velikoj Britaniji je zabeležen slučaj da je majka bila surogat majka svome sinu i njegovom partneru. Iako se postavilo pitanje incesta, sud je sinu dozvolio da usvoji dete (cf. de La Hogue and Roux 2015, 8).

Konačno, postoji i struja unutar feminističkih organizacija koja u surogatstvu (ali i drugim oblicima biomedicinski pomognute oplodnje) vidi potencijal da se redefiniše „značenje porodice, žene, majčinstva i odgovornosti prema deci” (Markens 2007, 18; cf. Vilenica 2019). U tom svetlu Suzan Markens (Susan Markens) tumači raspravu o surogat majčinstvu koja je pratila usvajanje zakona o surogat majčinstvu u državama Njujork i Kalifornija, koja je bila oblikovana kao pitanje „ženskih prava”. Dok su zagovornice i zagovornici surogat majčinstva insistirali na pravu žene da bira šta će da radi sa svojim telom, protivnice i protivnici su smatrali da žena upravo gubi svoju autonomiju legalizacijom surogat majčinstva (Markens 2007, 50). Takođe, važan segment rasprave činilo je i pitanje zaštite porodice kao ekskluzivne sfere privatnog. Dok su zagovornice legalizacije surogat majčinstva smatrale nedopustivim da se država uopšte meša u ovo pitanje i zadire u pravo parova da kreiraju porodicu na ovaj način, protivargument je bio da je nedopustivo uplitanje ekonomskih (javnih) faktora u sferu porodice (privatnog), time što će se plaćati usluga rađanja (ibid., 94). Markens zaključuje da je u srcu rasprave o surogat majčinstvu u ove dve američke države bilo razumevanje porodice i porodičnih odnosa, i „preispitivanje pretpostavljenih kategorija ‚prirodnog’ u tim odnosima” (ibid., 173).

Upravo je ovaj potencijal fenomena surogat majčinstva, da suštinski podrije tradicionalni, patrijarhalni i heteronormativni model porodice, zamenaren u dosadašnjim javnim diskusijama o ovoj temi u Srbiji. Međutim, ono na šta postojeće rasprave o surogat materinstvu takođe ukazuju jeste i nedostatak promišljanja alternativnih porodičnih politika koje bi se suprotstavile dominantnoj desničarskoj viziji porodice, prisutnoj u Srbiji, ali i u Evropi, kroz jačanje tzv. antirodnih pokreta, protiv „rodne ideologije” (cf. Kuhar and Patternote 2017). Već sam pomenula da surogat majčinstvo menja tradicionalni koncept majčinstva i roditeljstva, ali i shvatanje „genetskog nasleđa”, koje je ključno u tradicionalnoj porodici. Dodatni subverzivni potencijal surogat majčinstva (i drugih oblika biomedicinski pomognute oplodnje) za podrivanje desničarskih politika porodice leži i u mogućnosti da porodice stvaraju i oni koji se ne uklapaju u idealnu sliku „roditelja” – osobe sa invaliditetom, samci/samkinje, LGBT osobe. Ipak, ovaj potencijal je, čini se, ostao neprepoznat od strane organizacija civilnog društva koje zastupaju interese ovih društvenih grupa.

Međutim, ne treba izgubiti iz vida još jedan važan aspekt desničarskog, konzervativnog zagovaranja jačanja tradicionalnih porodičnih vrednosti, koji je posebno važan za održanje neoliberalne vizije porodičnih politika, sa kakvima je Srbija suočena poslednjih decenija (cf. Vilenica 2013). Pitanje zbog čega je Srbiji danas važno očuvanje tradicionalne porodice i porodičnih vrednosti uveliko prevazilazi pitanje očuvanja Kosova i zapravo seže u pitanje očuvanja ono malo javnih politika socijalne zaštite, koje je neophodno uključiti u promišljanje o mogućoj legalizaciji surogat majčinstva u Srbiji, ali i kreiranju alternativnih porodičnih politika.

NEOLIBERALNA I/ILI TRADICIONALNA SRPSKA PORODICA: POGLED U MOGUĆU BUDUĆNOST

U već pomenutom govoru Aleksandra Vučića o problemu niskog nataliteta u Srbiji, pored „nacionalističkog”, može se uočiti i „ekonomski” diskurs, koji takođe nije novijeg datuma,¹⁴ a koji nisku stopu rađanja dovodi u direktnu vezu sa ugroženom ekonomskom i socijalnom budućnošću zemlje:

„Mi, za dve-tri godine, moraćemo da uvozimo radnu snagu, nećemo imati ekonomsku snagu, i to je ključni problem, što nemamo dece ... Građani moraju da znaju da od broja rođene dece ... zavisi održivost penzionog sistema. Deca koja su danas rođena, za 15 do 20 godina uplaćivaće u penzioni sistem” (Srpska napredna stranka 2019).

Ipak, prethodni socijalistički sistem je ovaj problem nastojao da reši jačanjem socijalne zaštite porodica sa decom, kao i poboljšanjem socijalne i zdravstvene zaštite trudnica i majki sa decom (Drezgić 2010, 22). Nasuprot tome, aktuelne vlasti u Srbiji ne rade ništa kako bi roditeljstvo olakšali u ekonomskom i socijalnom smislu – naknade za trudnice i porodilje se za-

14 Tokom 60-ih i 70-ih godina prošlog veka, većina socijalističkih zemalja bila je suočena sa niskom stopom nataliteta, što se dovodilo u vezu sa različitim socijalnim i ekonomskim faktorima, uključujući i opšte poboljšanje položaja žena u ovim zemljama, ali i sa legalizacijom abortusa (cf. Drezgić 2010, 19). Niska stopa rađanja smatrana je velikom pretnjom po ekonomski razvoj država, u smislu nedostatka radne snage u budućnosti (ibid., 20).

konski ukidaju ili smanjuju, radna prava trudnica se ograničavaju, a sve u skladu sa „merama štednje” i suzbijanjem „zloupotreba” postojećih zakonskih okvira za finansijsku pomoć trudnicama i majkama (Krek i Veljić 2019; Reljanović 2018; Urdarević et al. 2019). Zanimljivo je da se predsednik poziva na značaj visoke stope rađanja za održanje penzionog sistema, koji je već godinama doveden u pitanje, u sistemu koji socijalnu i zdravstvenu zaštitu građanki i građana sve manje vidi kao problem države i javnog budžeta, a sve više kao potencijal za razvoj privatnog biznis-sektora zasnovanog na ideji o individualnoj odgovornosti prema sebi, svojoj budućnosti i budućnosti svoje porodice.

Upravo se u ovome može videti suština globalnog, dugogodišnjeg procesa koji podrazumeva redefinisanje i jačanje tradicionalnih porodičnih vrednosti u neoliberalnim sistemima. Melinda Kuper (Melinda Cooper) ovaj proces analizira na primeru Sjedinjenih Američkih Država i rastakanja države blagostanja i nuklearne, „fordovske” porodice od kraja 80-ih godina 20. veka do danas, naglašavajući da je jačanje tradicionalne porodice i porodičnih vrednosti imalo za svrhu da državu u potpunosti, ili delimično, makne iz sfere javne socijalne i zdravstvene zaštite (Cooper 2017, 9). Pri tome, neoliberalni teoretičari su zdušno prihvatili neokonzervativne porodične vrednosti, posebno one koje insistiraju na „odgovornosti prema porodici”, kao efikasan način da se sa države prebaci odgovornost za nemoćne, bolesne, siromašne, na (obično ženske) članove njihovih porodica (ibid., 70).

Istovremeno, neoliberalne politike porodice su se uspešno oslobodile konzervativnih, moralnih odrednica u pogledu toga *ko* može da ima porodicu – suština je jedino u tome da ista bude samoodrživa, te ekonomski i socijalno stabilna (ibid., 56–57), što se u neoliberalnom sistemu zasniva, pre svega, na distribuciji nasledstva, koje predstavlja osnovu savremene klase podele (Piketty 2015 prema Cooper 2017, 123). U tom kontekstu treba posmatrati genezu prava na istopolne brakove u SAD, na koju je veći uticaj imalo upravo jačanje neoliberalnih porodičnih vrednosti, nego napredak LGBT aktivizma za ljudska prava. Ne treba izgubiti iz vida da je fokus zagovaračke kampanje za legalizaciju istopolnog partnerstva bio na pitanju nasledstva, kao i uživanja ekonomskih, zdravstvenih i socijalnih prava koja proizilaze iz registrovane bračne zajednice, a koja su ključna za kreiranje ekonomski i socijalno stabilnih individua (pa bili oni i gejevi, lezbejke, bi-

seksualne i trans osobe), koje ni u jednom trenutku neće pasti na teret države (ibid., 163).¹⁵ Time je, kako navodi Kuper, LGBT pokret pristao na „neoliberalnu i neokonzervativnu viziju braka i porodice, u kojoj će moći da se brinu o sebi samima, umesto da se bore za državu blagostanja koja bi se brinula o svima” (ibid., 210).

Građani i građanke Srbije, kao i građani i građanke ostalih zemalja bivše Jugoslavije, svedoče rastakanju sistema socijalne i zdravstvene zaštite nasleđenog iz perioda socijalizma (cf. Horvat i Štiks 2015; Lazić 2011; Nedimović 2014; Deacon and Stubbs 2007). Otvaranje prema liberalnim porodičnim modelima, poput legalizacije istospolnih partnerstava,¹⁶ pa i surogat majčinstva, navodi na zaključak da novonastale države idu ka porodičnim politikama koje će svakako odudarati od koncepta tradicionalne porodice. Međutim, ostaje pitanje da li će se, i na koji način, država starati o socijalnim, zdravstvenim, ekonomskim pravima tih porodica. Kada je reč o surogat majčinstvu, zanimljivo je da sadašnji nacrt Zakona o rađanju za drugog

15 Dva neoliberalna teoretičara, Ričarda Poznera (Richard A. Posner) i Tomasa Filipsona (Tomas J. Philipson), Kuper smatra pionirima zagovaranja za legalizaciju istopolnih brakova. Za njih dvojicu, mogućnost sklapanja braka bila je zapravo efikasna zaštita države od epidemije HIV-a među gej populacijom. Naime, država ne treba da se ekonomski troši brigom o osobama koje se svesno upuštaju u rizične polne odnose, a još manje bi trebalo da troši na preventivne kampanje o bezbednom seksu. Umesto toga, država bi trebalo da promoviše – brak (Cooper 2017, 173). Time se rizik nezaštićenog seksualnog odnosa i njegove posledice prebacuju u sferu privatne, porodične odgovornosti (ibid., 210). Troškovi lečenja više nisu javna, državna briga, već se otvara mogućnost za gej i lezbejske parove da uđu u sistem privatnog zdravstvenog i socijalnog osiguranja, koji je zasnovan na platežnoj moći pojedinca (odnosno partnera/partnerki).

16 U Hrvatskoj je legalizovano istopolno partnerstvo, dok u Bosni i Hercegovini predstoji rad na usvajanju ovog posebnog zakona. Nacrt Građanskog zakonika u Srbiji u članu 2214, koji definiše brak, takođe navodi i mogućnost razmatranja zakonskog regulisanja istopolnih zajednica, kroz poseban zakon (Prednacrt Građanskog zakonika n.d., 558). Nevladine organizacije koje rade na zaštiti LGBT prava, te posebno zagovaranju legalizacije istospolnih zajednica, insistiraju na tome da je reč prvenstveno o zaštiti ekonomskih, socijalnih i zdravstvenih prava LGBT osoba i njihovih partnera/ki, uključujući i pitanje nasleđstva. Na osnovu toga, može se zaključiti da ni zagovaračka matrica ovdašnjih LGBT organizacija ne odstupa značajno od one viđene u SAD, a čija je suština uklapanje u postojeći sistem socijalne i zdravstvene zaštite, a ne njihovo suštinsko menjanje (Gajin 2013; Jotanović et al. 2015).

ne navodi da li će, i u kojoj meri, država finansirati pokušaje biomedicinski pomognute oplodnje, odnosno *in vitro* fertilizacije (IVF) ili embriotransfera, posebno u slučajevima gestacijskog surogatstva u kojima se ove metode podrazumevaju. Iz dosadašnjih javnih diskusija na ovu temu, može se zaključiti da će „rađanje za drugog” zapravo biti dostupno onim parovima (i osobama koje žive same) koji imaju finansijske mogućnosti da sami snose troškove celog procesa. Da li je na ovaj način, zapravo, država na dobitku? Ne mora (ne želi) da snosi troškove koje ima u slučajevima biomedicinski potpomognute oplodnje, nema troškova trudničkih i porodijskih naknada (koje snose „nameravani roditelji”), i na kraju, dobija ekonomski dobrostojeću i „samoodrživu” porodicu? Iako je ovo za sada nagađanje, verujem da je to važno pitanje koje se mora uključiti u buduće diskusije o dekriminalizaciji surogat majčinstva i njene efekte na populacione i porodične politike u Srbiji.

ZAKLJUČAK

U ovom trenutku, javnim diskusijama o surogat majčinstvu nedostaje, pre svega, šira rasprava o tome kome će surogat majčinstvo biti dozvoljeno. Iako predstavnici i predstavnice radne grupe za izradu Zakona o rađanju za drugog naglašavaju obavezu države da *svim* roditeljima omogući dobijanje dece kao jedan od najvažnijih razloga njegove izrade i usvajanja, evidentno je da je sadašnji nacrt Zakona pre ekskluzivan nego inkluzivan. Ne spominju se istopolni parovi, niti LGBT osobe kao potencijalni samci/samkinje koji bi eventualno koristili surogat majčinstvo za dobijanje potomstva. Osobe sa invaliditetom su takođe nevidljive, kako u samom Zakonu, tako i u javnim raspravama o njemu.

Drugi važan nedostatak dosadašnjih rasprava tiče se potencijala samog Zakona i surogat majčinstva za drugačije sagledavanje, pa čak i redefinisane porodičnih politika u Srbiji. Pre svega, vidljiva je unutrašnja logička inkohherentnost samog Zakona, koji se tumači u ključu borbe za očuvanje tradicionalne, heteroseksualne, „prirodne” porodice, iako dekriminalizuje praksu koja otvara pukotinu u desničarskom narativu o tradicionalnoj, nuklearnoj porodici i porodičnim vrednostima. Ostaje da se vidi da li će LGBT organizacije i organizacije za zaštitu prava osoba sa invaliditetom,

kao i druge organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava (uključujući i prava žena), prepoznati ove nedoslednosti te iskoristiti Zakon da bi pokrenule šire i ozbiljnije rasprave o tome šta je, zapravo, porodica u savremenom srpskom društvu.

U odnosu na to, važno je stalno se vraćati na pitanje koja je uloga porodice u neoliberalnom sistemu. Stapanje konzervativne vizije tradicionalne porodice i njenih vrednosti sa vizijom države kojom upravlja tržište, oslobođenom od troškova i odgovornosti u oblasti socijalne i zdravstvene politike, vodi ka porodici koja postaje imperativ, a ne stvar izbora. U sistemu u kome socijalna i zdravstvena briga sve više pripadaju privatnom biznis-sektoru, o nemoćnim, starijim, bolesnim građanima i građankama brine porodica, a ne država. Kvalitet te brige zavisi isključivo od ekonomske moći drugih članova porodice.

Stoga, interesovanje države za dekriminalizaciju surogat majčinstva (kao i za moguću legalizaciju istopolnih brakova) ne treba posmatrati isključivo u kontekstu zaštite ljudskih prava (ko ima pravo na porodični život) ili nasilja nad ženama. Insistiranje države na jačanju porodice i povećanju nataliteta ne proizilazi (samo) iz proklamovane potrebe da se „očuva nacija”, već i da bi se odgovornost za socijalno zbrinjavanje prebacila sa državnog budžeta na privatni, kao i da bi se sačuvala postojeća distribucija bogatstva. Drugim rečima, nova država želi siromašne pod kontrolom tradicionalnih porodičnih vrednosti i van svoje brige. Oni koji se pokažu kao ekonomski stabilni i samoodrživi moći će da uživaju u blagodetima „modernih porodica” i novih zakona u oblasti porodičnih odnosa.

LITERATURA

- Cooper, Melinda. 2017. *Family Values: Between Neoliberalism and the New Social Conservatism*. New York: Zone Books.
- Čarević Mitanovski, Lepojka, i Milanović Marko. 2015. *Pravo žena sa invaliditetom na roditeljstvo i porodicu*. Beograd: „...Iz KRUGA – Beograd” i IDEAS. Dostupno na: <http://ideje.rs/wp-content/uploads/2018/08/Pravo-zena-sa-invaliditetom-na-roditeljstvo-i-porodicu.pdf>
- de La Hougue, Claire, and Roux Caroline. 2016. „Surrogate Motherhood and Human Rights Analysis of Human, Legal and Ethical Issues.” *No Ma-*

- ternity Traffic*. Dostupno na: <https://www.nomaternitytraffic.eu/wp-content/uploads/2017/09/2016-No-Maternity-Traffic-EN.pdf>
- Drezgić, Rada. 2010. „Bela kuga” među „Srbima”: o naciji, rodu i rađanju na prelazu vekova. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Field, Martha A. 1990. *Surrogate Motherhood*. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press,
- Gajin, Saša, ur. 2013. *Model zakona o registrovanim istopolnim zajednicama*. Beograd: Centar za unapređivanje pravnih studija. Dostupno na: <https://cups.rs/wp-content/uploads/2013/05/Model-zakona-o-registrovanim-istopolnim-zajednicama.pdf>
- Horvat, Srećko, and Igor Štiks, eds. 2015. *Welcome to the Desert of Post-Socialism. Radical Politics after Yugoslavia*. London and New York: Verso.
- Jotanović, Radenko, Mirna Alibegović, Darko Radić, Boris Krešić. 2015. *Pravna regulacija životnih zajednica istog spola u Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji i Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar. Dostupno na: <http://soc.ba/pravna-regulacija-zivotnih-zajednica-istog-spola-u-hrvatskoj-sloveniji-srbiji-i-bosni-i-hercegovini/>
- Kuhar, Roman, and David Paternotte, eds. 2017. *Anti-Gender Campaigns in Europe Mobilizing against Equality*. London: Rowman & Littlefield International.
- Lazić, Mladen. 2011. *Čekajući kapitalizam*. Beograd: Službeni glasnik.
- Markens, Susan. 2007. *Surrogate Motherhood and the Politics of Reproduction*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Nedimović, Svetlana, ur. 2014. *Two Faces of Social Justice in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: Fond za otvoreno društvo BiH.
- Spallone, Patricia. 1989. *Beyond Conception: The New Politics of Reproduction*. London: Macmillian Education.
- Urdarević, Bojan, Sarita Bradaš, Ivan Sekulović, Željka Jorgić Đokić, Mario Reljanović, Tanja Marković, Nataša Nikolić. 2019. *Analiza stanja ekonomskih i socijalnih prava u Republici Srbiji: izveštaj o primeni međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*. Beograd: Centar za dostojanstven rad. Dostupno na: <http://www.centaronline.org/userfiles/files/preuzimanje/CDR-izvestaj.pdf>
- van den Akker, Olga B. A. 2017. *Surrogate Motherhood Families*. Cham: Palgrave Macmillan.

Vilenica, Ana, ur. 2013. *Postajanje majkom u vreme neoliberalnog kapitalizma*. Novi Sad: (uz)bu))na))).

Onlajn izvori

Eparhija sremska. 2019. „Eutanazija Srbije.” *Srpska pravoslavna crkva*, 14. juni. Dostupno na: http://www.spc.rs/sr/eutanazija_srbije

Filozofski fakultet. 2019. „Od populacione politike do podrške porodicama.” Snimak 16. tribine u okviru ciklusa „Nije filozofski ćutati” na Filozofskom fakultetu u Beogradu, održane 30. maja. Dostupno na: <https://pescanik.net/od-populacione-politike-do-podrske-porodicama/>

Krek, Maja, i Jelena Veljić. 2019. „Klasni rat: država protiv žena.” *Beton*, 19. mart. Dostupno na: <https://www.elektrobeton.net/mikser/klasni-rat-drzava-protiv-zena/>

Macanović, Vanja. 2019. „Kupujem–prodajem: decu, žene, materice.” *Peščanik*, 4. juni. Dostupno na: <https://www.mpravde.gov.rs/files/NACRT.pdf>
<https://pescanik.net/kupujem-prodajem-decu-zene-materice/>

Petrović, Aleksandra. 2016. „Građanski zakonik uvodi surogat materinstvo.” *Politika*, 25. januar. Dostupno na: <http://www.politika.rs/scc/clanak/347817/Грађански-законик-уводи-сурогат-материнство>

Reljanović, Mario. 2018. „Zašto se mora izmeniti zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom?” *Peščanik*, 16. oktobar. Dostupno na: <https://pescanik.net/zasto-se-mora-izmeniti-zakon-o-finansijskoj-podrsци-porodici-sa-decom/>

Srpska napredna stranka. 2018. „Vučić: Nizak natalitet ključni problem Srbije.” Izlaganje objavljeno 17. marta. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=py5FyvU3dLs>

TV Prva. 2019. „Ko će sve moći da angažuje surogat majke u Srbiji?” *TV Prva*, 23. maj. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=jO-XoaN6MxA>

Vilenica, Ana. 2019. „Tri pravca rodnog abolicionizma.” *Bilten*, 8. juli. Dostupno na: <https://www.bilten.org/?p=28496>

Zakoni

Ministarstvo pravde i državne uprave Republike Srbije. 2015. Građanski Zakonik Republike Srbije (Radni tekst, pripremljen za javnu raspravu). Beograd: Ministarstvo pravde i državne uprave, 29. maj. Dostupno na: <https://www.mpravde.gov.rs/files/NACRT.pdf>

Ministarstvo zdravlja Republike Srbije. 2019. Pravilnik o bližim uslovima, kriterijumima i načinu izbora, testiranja i procene davaoca reproduktivnih ćelija i embriona. Beograd: Ministarstvo zdravlja Republike Srbije. Dostupno na: https://www.zdravlje.gov.rs/view_file.php?file_id=793&cache=sr

Republika Hrvatska. 2014. Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola Republike Hrvatske. Zagreb: Narodne novine. Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/732/Zakon-o-%C5%BEivotnom-partnerstvu-osoba-istog-spola>

Republika Srbija. 2006. Ustav Republike Srbije. Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije, br. 98. Dostupno na: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/139-100028/ustav-republike-srbije>

Republika Srbija. 2009. Zakon o lečenju neplodnosti postupcima biomedinskog oplodjenja Republike Srbije. Beograd: Službeni glasnik Republike Srbije, br. 72. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_lecenju_neplodnosti_postupcima_biomedicinski_potpomognutog_oplodjenja.html

Primljeno: 27.08.2019.

Izmenjeno: 21.09.2019.

Prihvaćeno: 06.10.2019

Debating Surrogate Motherhood in Neoliberal Serbia: Can an Afro-American Woman Give Birth to a Child from Serbia?

Slobodanka DEKIĆ

University of Belgrade
Faculty of Philosophy

Summary: News about possible decriminalization of surrogate motherhood in Serbia initiated controversial public discussions. The article presents three dominant discourses that have been created over the surrogacy: “nationalistic” discourse, which is dominant in the Serbian population politics; “human rights” discourse that interprets surrogacy in line with Article 63 of the Serbian Constitution and right to parenthood; and one of the radical feminist discourse, which understands surrogacy as one of the most extreme forms of violence against women. Though, the article argues that decriminalization of surrogate motherhood should be seen as an opportunity to challenge the conservative, right-wing narrative about a traditional, financially self-sustainable family which, in neoliberal system, provides care for its members, and releases the state of its responsibility to finance and implements social welfare policies.

Keywords: surrogate motherhood, population policies, family politics, Serbia